

SOVYETLERDE EKONOMİK VE KURUMSAL EŞİTSİZLİKLERİN YANSIMALARI

*Dilek ÖZDEMİR**

Alınış Tarihi: 24 Temmuz 2018

Kabul Tarihi: 11 Eylül 2018

Öz: Bir döneme damgasını vuran SSCB hem birey bazında hem bölgesel bazda gelir farklılıklarının giderileceği bir sistem olma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak, başlangıçta ortaya koyduğu iddiaya ve büyümeye rağmen; daha sonrasında iç ve dış kaynaklı güvenlik kaygıları, süper güç olarak yaşama psikolojisi, otoriter eğilimler sonucu gelişemeyen sivil toplum yapısı ve ekonomik bakımdan eşitlikçi olmayan farklı birimlerin oluşturduğu asimetrik federal yapı, SSCB'nin temel özelliklerini oluşturmaya başlamıştır. Bu çalışmada, 1991'deki dağılma ile birlikte, SSCB'den kopan ülkelerin devraldıkları olumsuz mirasın geçiş ekonomilerinin başlangıç koşullarındaki dengesizliğin temel nedeni olduğu tespit yapılarak geçiş ekonomileri arasında gelişmişlik farklarının nedenleri ortaya konulmuştur. SSCB'nin eşitlikçi olmayan yapısının özellikle çöküşte belirgin bir şekilde gözüktüğü ve eşitlikçi olmayan yapıda, avantajlı olan ekonomilerin bu avantajlarını derinleştirip geçiş resesyonunu çabuk atlatarak AB'ye üye olmayı dahi başardıkları görülmektedir. Buna karşılık SSCB'nin doğusunda yer alan ekonomilerin ise geçiş resesyonunu daha uzun süre tecrübe ederek üçüncü dünya ülkesi konumuna düştükleri gözlenmiştir. Bu iki uç grubun yanı sıra bir üçüncü grup olan doğal kaynak zengini ülkelerde gelir düzeyindeki yükselişlere karşılık, giderek totaliterleşen bir yapının varlığı dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Geçiş Ekonomileri, Eşitlikçi Sosyo Ekonomik Yapı

REFLECTION OF ECONOMIC AND CORPORATE INEQUALITIES IN THE SOVIETS UPON TRANSITION

Abstract: *The USSR, which stamped turmoil in the past, arises both as an individual and as a system to compensate for income differences on a regional basis. However, despite the initial claims and growing up; later on, internal and external security concerns, psychology of living as a superpower, civil society structure that did not develop after authoritarian tendencies, and asymmetric federal structure formed by different non-equitable units from economical management, have begun to constitute the basic features of the USSR. In this study, together with the disintegration in 1991, it was determined that the negative inheritance inherited by the countries of the USSR is the basis of the imbalance in the initial conditions of the transition economies, and the reasons for the differences in development between the transition economies are revealed. It seems that the non-egalitarian structure of the USSR is particularly evident in democracy, and in the non-egalitarian structure, advantageous economies have succeeded in becoming members of the EU by deepening these advantages and quickly bypassing the transition regime. On the other hand, it was observed that the economies located to the east of the USSR experienced a transition recession for a longer time and fell to the position of a third world*

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

country. In addition to these two extremes, a third group, natural resource rich countries, has pointed to the existence of an increasingly totalitarian structure in response to rising income levels.

Keywords: *USSR, Transition Economies, Egalitarian Socioeconomic Structure*

I.Giriş

Rusya'nın hali hazırda sahip olduğu güç doğal kaynaklar ile askeri ve nükleer teknolojiden kaynaklanmakta olup; buna karşılık sivil teknolojide sahip olduğu gücün o nispette olmadığı aşıkardır (Akyol, 2018) şeklindeki tanımlama cari durumu özetlerken, geçmişten gelen mirasa da işaret etmektedir. Zira Rusya'nın sahip olduğu bu güç Çarlık Rusya'sı döneminde I. Petro'nun "yenile yenile yenmeyi öğreneceğiz" sözünde kendi anlamını bularak sahip olduğu geniş coğrafyaya teknolojiyi monte etmek suretiyle Rus İmparatorluğuna giden süreçte genel olarak askeri alanda başarıları hedefleyen dinamik bir yapının temelini oluşturmuştur. Askeri üstünlük arayışının Çarlık Rusya'sı döneminin muadilleri karşısında sanayileşmemişliğinin ve dolayısıyla genel anlamda köylülük ve yoksunluğa yol açması ve bunun da Bolşevik Devrimini tetikleyen unsurlardan olduğu bilinmektedir.

Bolşevik İhtilalinin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi sağlama ve buna bağlı olarak yoksulluğun ve eşitsizliğin telafi edilmesi amaçlarını gerçekleştirmek için kalkınma planlarını yürürlüğe koyduğu ve başlangıçta önemli mesafeler kaydettiği ileri sürülebilir. Özellikle Büyük Buhran döneminde krizden en az yaralanan ekonomi olması sebebiyle de planlı ekonomi uygulaması örnek kabul edilir hale bile gelmiştir. Hatta planlama başarısı ya da mucizesi olarak ifade edilen uygulamalara paralel olarak 1930-1960 arası dönemde dünya ekonomisinde serbest ticarete karşı temkinli tavırlar dahi belirgin bir şekilde gözlenmiştir. Bu anti-liberal bakış açısında sosyalist planlama başarısının yanı sıra 19. yüzyılın sömürgecilik uygulamalarının belleklerdeki olumsuz yansımaları ile kalkınmanın sanayileşmeyle eşanlı düşünülmesi ve bunların da sadece müdahaleci perspektife sahip olunmayla gerçekleştirileceği inancını da pekiştirmiştir (Mukherje, 2012: 65). Ancak, başlangıçta ortaya koyduğu eşitlikçilik iddiasına ve yüksek büyümeye rağmen; daha sonrasında iç ve dış kaynaklı güvenlik kaygıları, süper güç olarak yaşama psikolojisi, otoriter ve totaliter yönetimler sonucu gelişemeyen sivil toplum yapısı ve ekonomik bakımdan eşitlikçi olmayan farklı birimlerin oluşturduğu asimetric federal yapı, kuruluş gayesine aykırı biçimde, SSCB'nin temel özelliklerini oluşturmaya başlamıştır. Başlangıç hedeflerine karşılık, kişisel ve bölgelerarası gelişmişlik farkları, dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi SSCB'de de önemli sorunlardan biri olarak dikkat çekmiştir.

Böylece kuruluşunda, ilerleyişinde ve çöküşünde olması gereken eşitlikçi yapının özellikle son dönemde hem kişisel hem de bölgesel gelir açısından eşitsizlikçi bir yapıya evrilişinin onun çöküşünü tetiklediği ileri sürülebilir. Bu çalışmada, 1991'deki dağılmayla birlikte, SSCB'den kopan bir kısım ülkelerin devraldıkları olumsuz mirasın geçiş ekonomilerinin başlangıç koşullarındaki dengesizliğin temel nedeni olduğu tespiti yapılmıştır. Çünkü eşitlikçilik iddiasıyla yola çıkan bir sistemin çöküşüyle ortaya çıkan ekonomilerde sosyo-ekonomik ve politik-kurumsal yapılar ne başlangıç koşullarında ne de geçiş sürecinde eşitlikçi bir yapı sergilememektedir. Dolayısıyla ikinci kısımda SSCB'nin kuruluşunda, uygulama sürecinde ve çöküşünde temel makroekonomik göstergelerle eşitlikçi olmayan bir yapıya sahip olduğu ekonomik eşitsizlik başlığı altında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü kısımda ise ekonomik eşitsizliğe ilaveten siyasi ya da kurumsal eşitsizliğin de derinden yaşandığı betimleyici istatistiklerle sergilenmeye çalışılmıştır.

II. Ekonomik Eşitsizlik

SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan ülkeler, bağımsızlık öncesi izlenen politikalar nedeniyle sosyo-ekonomik ve politik-kurumsal açıdan farklı özellikler göstermektedir. Bu ülkeler coğrafi olarak, Doğu Avrupa (Rusya, Belarus, Ukrayna, Moldova), Baltık (Estonya, Latviya, Litvanya), Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) ve Orta Asya ülkelerinden (Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan) oluşmaktadır. Aynı zamanda bu bölgede ırk olarak Ruslar, Slavlar, Türkler, Gürcüler ve Ermeniler, din olarak Katolikler, Ortodokslar, Gregoryenler ve Müslümanlar yaşamaktadır.

Sovyet sisteminin kurulduğu günden dağıldığı güne kadar geçen sürede, Türk Cumhuriyetleri sınai gelişimin yoğunlaştığı bölgelere hammadde temininde uzmanlaşarak, asıl sınai üretimin yapıldığı diğer cumhuriyetlere bağımlı halde kalmış ve bu bağımlılık da hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan geri kalmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla bağımsızlıklarını kazandıktan sonra terkedilmiş hissine kapılmış ve hatta daha iddialı ifadeyle, Sovyet sistemi içerisinde artı değer üretim yeteneği düşük olması nedeniyle sistem dışına itilerek bir tür "devlet özelleştirmesi"ne maruz kalmışlardır (Emsen vd., 2012: 19). Bu durum da özellikle üretimde ileri-geri bağlantıları olmayan Türk Cumhuriyetlerinde bağımsızlıklarının üzerinden zaman geçmesine rağmen pek çok fabrikanın kapanması ve üretimin dibe vurması, işsizlik probleminin ortaya çıkması gibi önemli ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır (Yüce ve Özbek, 2006: 9). Rusya'da 74 yıl ve çoğu cumhuriyette 71 yıl süren dıştan tecrit edilmiş yapının insanları tam bir körlük yaşamışlar; oldukça dramatik denebilecek travmalarla dolu hikayeleri bünyelerinde deneyim etmişlerdir (Aleksiyeviç, 2016). Endüstri tesislerinin daha çok merkezde yer alan Slav Cumhuriyetlerinde kurulması, Türk Cumhuriyetlerinin klasik usullerle tarıma yönlendirilmesi şeklinde cereyan eden eşitsiz politikaların çöküş sonrası

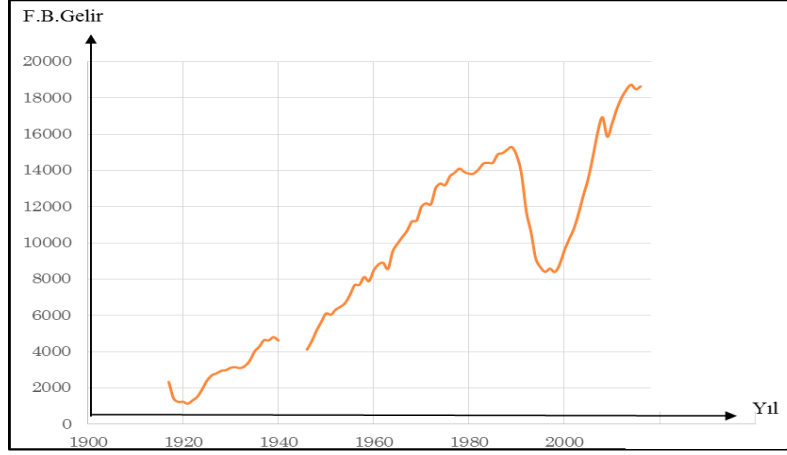
da geçiş ekonomilerinin gelişmişlik farklarının nedenlerini oluşturduğu aşıkardır. Tablo 1 SSCB'nin çöküşünden hemen önceki bölgesel gelir farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo.1: Çöküşün Hemen Öncesinde Eski SSCB'de Bölgesel Gelir Farklılıkları

Ülkeler	Yüzölçümü (bin km ²)	Nüfus (bin)	GSYİH (1990) (milyon dolar)	Fert Başına GSYİH Endeksi (SSCB=100)
SSCB	22.403,0	291.200	1.686.868	100
Azerbaycan	86,6	7.250	30.026	72
Beyaz Rusya	207,6	10.300	65.619	110
Ermenistan	29,8	3.400	16.363	83
Estonya	45,1	1.600	13.832	149
Gürcistan	69,7	5.500	29.520	93
Kazakistan	2717,3	16.850	98.513	101
Kırgızistan	198,5	4.500	13.158	50
Letonya	64,5	2.700	21.423	137
Litvanya	65,2	3.750	27.327	126
Moldova	33,7	4.400	20.242	79
Özbekistan	447,4	21.000	78.777	65
Rusya	17.075,4	148.800	990.360	115
Tacikistan	143,1	5.400	13.158	42
Türkmenistan	488,1	3.750	11.471	53
Ukrayna	603,7	52.000	257.079	85

Kaynak: Ö. Selçuk Emsen, Ş. Mustafa Ersungur, Dilek Özdemir, Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri, Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2011. s. 62.

Tablo 1'de görüldüğü gibi SSCB içindeki ülkelerin fert başına gelir bakımından farklılıkları sistemin eşitlikçi bir yapı sergilemediğine işaret etmektedir. Örneğin Estonya'nın fert başına geliri, Tacikistan'dan yaklaşık 3.5 kat fazladır. Uygulanan merkezi ekonomik politikalara rağmen Cumhuriyetler arasında ciddi farklılıklar oluşmuş ve yaşam koşulları büyük değişiklik göstermiştir. Bu farklılıklar ülkelerin Sovyet büyüme performansından yeterli ölçüde yararlanamadığı şeklinde bir bulgu olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Şekil 1'de Sovyetlerin kişi başı gelir rakamlarının zamana bağlı gelişimi gösterilmektedir.



Şekil 1: SSCB'de Fert Başına Gelir

Şekilde Sovyetlerin dağılması ile birlikte geçiş sürecinin oldukça dramatik yaşandığı kişi başı gelir rakamlarından gözlenmekte olup, gelir kaybı hemen hemen %50 düşüş şeklinde kendini göstermiştir.

Tablo 2'de çöküş öncesinde ve sonrasında eski Sovyetlerde 2011 fiyatlarıyla dolar bazında kişi başı GDP değerleri verilmektedir.

Tablo 2: Çöküş Öncesinde ve Sonrasında Eski SSCB'de Kişi Başına Gelir (2011 US \$)

Ülkeler/yıllar	1980	1985	1989	1990	1991	1995	2000	2005	2010	2016
SSCB	13817	14421	15288	14820	13812	8651	9583	13535	16579	18635
Azerbaycan	8964	10707	10534	9250	9060	3557	4739	8053	16327	16645
Beyaz Rusya	7433	8617	9317	8984	8854	5807	8018	11779	16974	17628
Ermenistan	4877	5504	5524	5075	4406	2878	3667	6660	8079	10080
Estonya	10721	11788	13382	12291	11117	9951	14074	20441	20382	24857
Gürcistan	9534	12570	12834	11003	8682	3350	4646	6660	8404	10899
Kazakistan	13305	12910	13589	13292	11741	8356	9870	15728	20071	23842
Kırgızistan	4738	4550	4635	4653	4224	2365	2908	3347	3938	4879
Letonya	11705	12160	13343	13467	11826	7709	10399	16306	17010	22092
Litvanya	12710	13262	14665	13783	12975	8288	10796	16409	18662	24743
Moldova	6221	6441	7050	6740	5552	2668	2453	3657	4533	6068
Özbekistan	5363	5168	5104	4887	4741	3530	3928	4810	6894	10381
Rusya	19704	20142	20613	20020	18958	12369	13563	18626	22239	23635
Tacikistan	5357	5001	4627	4478	3995	1579	1661	2369	2966	3991
Türkmenistan	8602	7869	7524	7371	6862	4172	4733	9417	14563	23813
Ukrayna	12000	13303	14290	13615	12404	6552	6201	9387	9762	9214

Kaynak: Maddison Project Database (MPD) 2018

SSCB'nin ortanca gelir olduğu varsayılırsa, özellikle Doğuda bulunan (Gürcistan, Tacikistan, Kırgızistan vb.) ekonomilerin geçiş öncesi hem kişi başı gelir açısından ortalamanın çok altında oldukları hem de resesyon sonrası toparlama süreçlerinin oldukça geç ortaya çıktığı söylenebilir. Hatta (Tacikistan ve Ukrayna vb.) bir kısım ülkelerin geçişin başlangıcındaki gelir düzeyine 2016 yılı itibarıyla bile ulaşamadıkları görülmektedir.

Birliğin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan yeni cumhuriyetler yaşadıkları güdümlü yapıdan tam bağımsız bir yapıya kavuşmanın şokuyla, sosyal ve ekonomik sorunlara maruz kalmışlardır. Bu sorunlardan en önemlisi kuşkusuz gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluktur. Tablo 3'de gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısının geçiş ekonomileri için Sovyet dönemine, çöküşünden hemen sonraki döneme ve mevcut en son yıla ait değerleri sunulmuştur.

Tablo.3: Geçiş Ekonomilerinin Gelir Dağılımı (Gini Katsayısı-2014)

Ülkeler	1987-1988	1993-1995	2014
Azerbaycan	-	-	31.79 ^(a)
Beyaz Rusya	23	28	27.18
Ermenistan	-	-	31.48
Estonya	23	35	33.15 ^(b)
Gürcistan	-	-	40.09
Kazakistan	26	33	26.33 ^(c)
Kırgızistan	26	55	26.82
Letonya	23	37	35.48 ^(b)
Litvanya	23	31	35.15
Moldova	24	36	26.83
Özbekistan	28	33	35.27 ^(d)
Rusya	24	48	41.59 ^(b)
Tacikistan			30.76
Türkmenistan	26	36	40.77 ^(e)
Ukrayna	23	47	24.09

Not: (a) 2008, (b) 2012, (c) 2013, (d) 2003 ve (e) 1998 yılı değerlidir.

Kaynak: Kolodko, G.V., Fiscal Policy and Capital Formation in Transition Economies, International Monetary Fund, 2001; World Development Indicators, 2017

Tablo 3 değerlendirildiğinde tüm ülkelerde Sovyet dönemindeki gelir eşitsizliğinin çöküş öncesinde kısmen de olsa var olduğu ve bunun da çöküş sonrasında daha da derinleştiği, yani geçiş resesyonunun özellikle gelir dağılımındaki adaletsizliği daha da artırdığı; ancak ekonomilerin toparlanma süreçlerine paralel olarak 2014 yılı itibarıyla değerlendirildiğinde, gelişmiş ülke statüsüne ulaşan ülkelerde gelir eşitsizliğinin azaldığı görülmektedir. Diğer taraftan Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde gelirin artmasından dolayı

gelir eşitsizliğinin azaldığını söylemekten ziyade, yoksulluğun geniş katmanlara yayıldığı ve dolayısıyla yoksulluğun paylaşılmasından dolayı Gini katsayılarının düşmüş olduğu gözden kaçmamalıdır. Bunun nedenleri arasında makineleşme düzeyinin yetersizliği, arazi kullanımındaki verim düşüklüğü ve depolama tesislerinin azlığı gibi üretim miktarını olumsuz yönde etkileyen faktörler sayılabilir. Bu durum kötü hasatların yanı sıra ekin kayıplarına yol açmıştır. Ayrıca sık sık yaşanan kuraklıklar SSCB’de gıda ürünlerinde ithalata aşırı bağımlılık sonucunu doğurmuştur (Özsoy, 2006: 179).

SSCB’nin pek çok alanda kendine yeterlilik politikasını esas alması, dış ticarete yalnızca iç piyasadaki boşluklara bağlı olarak başvurması dünya ticaretindeki payının küçük kalmasına neden olmuştur. Tablo 4’de Sovyet Cumhuriyetlerinin dışa açıklık oranları (openness-O) ve işsizlik rakamları (Unemployment-U) verilmiştir. Beyaz Rusya (Belarus), Estonya, Letonya ve Litvanya, Moldova gibi ülkelerin açıklık oranlarının diğer ülkelere göre çok yüksek olduğu ve dünya ile ticari anlamda entegre oldukları görülürken, Türkmenistan’ın açıklık oranının yüksek olmasına rağmen dünya ile entegre olduğu söylenemez. Doğal gaz ve petrol gibi doğal kaynaklara sahip bu ülkenin ekonomik anlamda dışa açık ve dolayısıyla liberal gözükmemesine rağmen, dış ticaretinde petrol ve gaz ihracatının oldukça yüksek olmasının, açıklık açısından yanıltıcı ya da istisnai bir durum olduğu söylenebilir.

Tablo.4: *Sovyet Cumhuriyetlerinin Dışa Açıklık ve İşsizlik Oranları*

Ülkeler /yıllar	1990		1995		2000		2005		2010		2016	
	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U
Azerbaycan	83.1	--	69.4	8,0	77.4	11,8	115.8	7.3	75.0	5,6	90.1	5,0
Beyaz Rusya	89.6	--	103.7	0,6	141.6	0,9	118.9	0,9	115.9	1,1	125.2	0,5
Ermenistan	81.3	--	86.1	6,7	73.9	10,9	72.0	8,2	66.1	19,0	75.9	18,0
Estonya	-	--	143.2	9,7	126.5	13,4	136.9	8,0	143.8	16,7	154.1	6,8
Gürcistan	85.3	--	67.8	12,2	62.6	10,8	85.3	13,8	87.7	16,3	102.9	11,8
Kazakistan	-	--	82.5	11,0	105.7	12,8	97.8	8,1	74.1	5,8	60.3	5,0
Kırgızistan	78.7	--	71.8	5,5	89.4	7,5	95.1	8,1	133.2	8,6	105.8	7,2
Letonya	-	--	73.9	20,2	81.7	14,2	100.8	10,0	108.8	19,5	119.2	9,6
Litvanya	-	--	84.9	17,5	83.3	15,9	114.9	8,3	132.6	17,8	147.6	7,9
Moldova	-	--	107.3	8,4	125.2	8,5	142.8	7,3	117.8	7,4	114.6	4,2
Özbekistan	76.6	--	73.5	6,5	46.1	8,3	66.5	8,3	60.2	8,2	39.6	7,5
Rusya	36.1	--	55.2	9,7	68.1	10,6	56.7	7,2	50.4	7,4	46.2	5,5
Tacikistan	62.9	--	137.5	7,5	199.7	11,3	79.8	11,2	73.5	11,7	56.0	10,3
Türkmenistan	-	--	168.1	2,8	176.4	3,9	112.8	3,8	120.8	4,0	..	3,5
Ukrayna	56.4	--	97.2	5,6	119.9	11,6	102.1	7,2	98.1	8,1	104.8	9,4

Kaynak: Worldbank

Tablo 4'den hareketle Sovyetlerden kopan ekonomilerde dışa açıklık oranları değerlendirildiğinde, Sovyet sisteminin doğası gereği bu ülkelerin daha çok dışa kapalı ekonomiler olması ve işsizliğin de olmaması beklenen bir sonuçtur. Ancak, 1990'daki değerler dikkate alındığında, Sovyetlerden kopan ekonomilerde dışa açıklığın geçiş süreciyle birlikte belirgin bir şekilde artmasının yanında geçiş resesyonunun derinliğine bağlı olarak işsizlik oranlarında önemli yükselişlerin yaşandığı görülmektedir.

Tablo 5'te Sovyetlerden kopan ülkelerde insani gelişmişlik endeksi alt bileşenleri itibariyle verilmiştir.

Tablo.5: *Sovyetlerden Kopan Ülkelerde İnsani Gelişmişlik Endeksi Alt Bileşenleri*

Ülkeler/yıllar	1990				1995				2000			
	E	L	G	HDI	E	L	G	HDI	E	L	G	HDI
Azerbaycan	-	64.9	8741	-	10.2	64.6	3394	0.609	10.6	66.9	4492	0.642
Beyaz Rusya	-	70.6	8082	-	8.5	68.3	5300	0.655	8.9	67.4	7326	0.681
Ermenistan	10.1	67.9	3688	0.634	10.4	68.9	2131	0.603	10.8	71.5	2836	0.644
Estonya	9.3	69.4	14617	0.728	10.5	68.7	11145	0.722	12.0	70.4	14771	0.781
Gürcistan	-	70.3	7561	-	-	70.5	2264	-	11.7	71.8	3407	0.673
Kazakistan	8.1	66.8	13814	0.690	9.3	63.9	8807	0.665	10.5	63.5	9902	0.685
Kırgızistan	8.6	66.3	3407	0.615	9.1	66.1	1633	0.562	9.8	66.2	1925	0.593
Letonya	7.6	69.1	15670	0.703	8.9	67.8	8240	0.674	9.5	69.7	10983	0.728
Litvanya	9.0	70.7	15636	0.731	9.9	69.8	9212	0.702	10.7	71.0	11850	0.757
Moldova	8.0	67.6	6595	0.652	8.6	66.9	2549	0.594	9.0	67.0	2364	0.597
Özbekistan	-	66.8	3002	-	-	66.4	2208	-	9.1	67.0	2432	0.594
Rusya	9.2	68.0	20601	0.733	10.0	66.0	12715	0.700	11.3	65.1	13678	0.720
Tacikistan	9.6	62.9	3630	0.616	10.6	62.3	1211	0.539	10.6	63.5	1134	0.535
Türkmenistan	-	62.8	7545	-	-	63.1	4176	-	-	63.9	4833	-
Ukrayna	9.1	69.8	10815	0.706	10.0	67.9	4999	0.664	10.7	67.3	4664	0.673
Ülkeler/yıllar	2005				2010				2015			
	E	L	G	HDI	E	L	G	HDI	E	L	G	HDI
Azerbaycan	10.7	69.0	7118	0.682	11.0	70.5	15123	0.741	11.2	70.9	16413	0.759
Beyaz Rusya	9.3	68.4	10900	0.723	12.0	70.2	15369	0.787	12.0	71.5	15629	0.796
Ermenistan	10.7	73.5	5439	0.692	11.2	74.2	6838	0.729	11.3	74.9	8189	0.743
Estonya	12.0	72.6	21375	0.822	12.0	75.3	21049	0.838	12.5	77.0	26362	0.865
Gürcistan	12.1	73.2	5027	0.714	12.2	74.2	6530	0.742	12.2	75.0	8856	0.769
Kazakistan	11.7	65.0	15559	0.747	11.4	67.4	18458	0.766	11.7	69.6	22093	0.794
Kırgızistan	10.2	66.4	2256	0.613	10.6	68.5	2599	0.632	10.8	70.8	3097	0.664
Letonya	12.3	71.1	17065	0.807	11.9	72.8	18173	0.810	11.7	74.3	22589	0.830
Litvanya	11.7	71.4	17975	0.807	12.3	72.1	20385	0.826	12.7	73.5	26006	0.848
Moldova	10.4	67.8	3724	0.648	11.1	69.8	4256	0.672	11.9	71.7	5026	0.699
Özbekistan	9.8	67.4	3025	0.626	11.0	67.9	4309	0.664	12.0	69.4	5748	0.701
Rusya	11.6	65.8	18872	0.754	12.0	68.6	22424	0.785	12.0	70.3	23286	0.804
Tacikistan	10.5	65.9	1663	0.579	10.4	68.4	2096	0.608	10.4	69.6	2601	0.627
Türkmenistan	-	64.4	5876	-	9.9	65.0	9061	0.665	9.9	65.7	14026	0.692
Ukrayna	11.2	67.5	7197	0.716	11.3	69.3	7738	0.734	11.3	71.1	7361	0.743

Kaynak: Human Development Report <http://www.hdr.undp.org/>

Tabloda E (Education) ortalama okullaşma oranını L (Life), doğumda beklenen yaşam süresini G (GNI) SGP'ye göre kişi başı milli geliri ve HDI (Human Development Index) ise bu üç değişkenin toplamından oluşan insani gelişmişlik endeks değerini temsil etmektedir. Geçiş ekonomilerinde Doğudakilerde gelirden geç toparlanmaların yaşam kalitesine olumsuz yansımaları olacağı aşıkardır. Ancak, gelirdeki toparlanma süreçleri ile birlikte daha iyi yaşam standartlarına bağlı olarak ortalama yaşamın da yükseldiği dikkat çektiği gibi ortalama okullaşma oranlarında da artışlar görülmektedir. Dolayısıyla buradaki üç değişken arasında bir tür karşılıklı nedensel ilişkinin varlığından bahsedilebilir; yani gelir arttıkça, okullaşma ve yaşam süresinde iyileşmeler olmakta; okullaşma ve yaşam süresinde iyileşmeler de gelir düzeyini arttırmaktadır.

III. Siyasi ve Kurumsal Eşitsizlik

İnsanların yaşamlarını hangi ekonomik kurumlarla sürdüreceğini belirleyen siyasal süreçtir. Burjuvazi ile proletarya arasında verilen mücadele ekonomik görünüşe de aslında siyasi bir mücadeledir. Bu sürecin nasıl işleyeceğini belirleyen ise siyasi kurumlardır. Kurumlar gerçek hayatta davranış ve güdüleri etkilediklerinden ülkelerin başarı ya da başarısızlıklarını biçimlendirir (Acemoğlu ve Robinson, 2012: 46-47, Somel, 2016:546). Dolayısıyla ülkelerin başarı farklılıkları farklı kurumlarından ve kurumsal geçmişlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim ekonomide teknolojik atılımların lokomotifini yeni fikirlerini uygulamaya can atan yeni girişimlerin ve işadamlarının öncülük ettiği yenilik ya da inovasyonlardır (Acemoğlu ve Robinson, 2012:37). Buna karşılık Sovyet sisteminde merkeziyetçilik yüzünden her türlü kararın merkezden alınması, özgürce tercihte bulunma imkânının ortadan kalkmasına ve bireyin teşebbüs kabiliyetinin körelmesine neden olmuştur.

SSCB etnik köken ve dil bakımından birbirinden farklı 100'den fazla ulusu barındırmıştır. Sosyalizmin temeli insanların eşitliğine dayanmakla birlikte, Sovyet sisteminde ulus kimlikleri belirgin çizgilerle ayrılarak bu gruplar arasındaki dil ve kültür farklılıkları derinleştirilmiştir. Dahası Türk kökenli topluluklar birbirlerine tamamen yabancılaştırılmak istenmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi Sovyet kültürü bütün halkları kapsayıcı ve eşit bir temele oturma iddiasına karşılık, açık bir şekilde Rus milleti üstün tutularak hem siyasi hem de askerî tüm önemli yönetim kademelerinde Rusların söz sahibi olması sağlanmıştır. Bunun neticesinde diğer uluslar Ruslara karşı olumsuz düşünmeye başlamış ve milliyetçilik duyguları ön plana çıkmıştır (Tremblay, 1993: 91-92).

Sosyalist sistemin insanı sadece bir üretim faktörü olarak ele alıp ahlaki ve manevi değerlerini yok sayarak sadece maddi bir varlık olarak görmesi, insanların sistemle ilgili her şeye kayıtsız kalmaları sonucunu doğurmuştur. Rus milletinin diğer milletlere göre ön plana çıkarılarak eşitsiz uygulamaların

gerçekleştirilmesi Rus olmayan milletlerin rejime karşı pasif bir direniş sergilemelerine yol açmıştır. Kasten tembellik, pasiflik, yolsuzluk, suiistimal, üretim araçlarını gizlice tahrip vb. şeklinde ortaya çıkan bu pasif direniş, daha çok esir milletlerin bulunduğu cumhuriyetlerde etkili olmuştur. Başka bir deyişle Sovyetlerin çökmesinden sonra ekonomik göstergeler itibariyle en kötü etkilenen cumhuriyetlerin bunlar olduğu söylenebilir (Özsoy, 2006: 165, 183).

Türk Cumhuriyetlerinin devraldığı eşitsiz mirasla birlikte yöneticilerin demokratik reformlar konusunda tutucu davranması, yönetimlerin totaliter hatta otoriter bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Acemoğlu ve Robinson'un (2012) belirttiği gibi piyasa başarısızlıklarını azaltacak ve ekonomik büyümeyi teşvik edecek politikaları hayata geçirmenin önündeki asıl engelin siyasetçilerin cehaleti olmadığı; daha çok içinde buldukları toplumun siyasal ve ekonomik kurumların onlara sunduğu teşvikler ve getirdikleri kısıtlamalar olduğu yönündedir. Diğer bir ifadeyle belli bir kesiminin çıkarları için başka bir kesimin gelir ve zenginliğini sömüren sömürücü kurumlardan geçtiği ileri sürülebilir (Acemoğlu ve Robinson, 2012: 69, 77). Dolayısıyla ulusal politik kurumlar zayıfsa, merkezi hükümet yasaları muntazam bir şekilde uygulayamaz ya da uygulamak istemez; bölgelere göre geliri yeniden dağıtamaz veya altyapıya, medeni ve adli idari kapasiteye ve beşeri sermayeye yatırım yapamaz. Sonuç olarak, gelişme oranları farklılaşacaktır. Sermayenin veya emeğin hareketliliği üzerindeki kurumsal kısıtlamalar, bölgelerarası eşitsizliği güçlendirecektir. Bu nedenle asıl soru, ulusal entegrasyona yönelik kurumsal engellerin hangi koşullar altında piyasa güçlerinin çekilmesiyle aşılabileceğidir (Remington, 2015: 2).

Tablo 6'da Sovyet ülkelerine ait Siyasal özgürlük endeksi (PR- Political Rights) ile Sivil haklar endeksi (CR- Civil Liberties) gösterilmektedir. Endeksin 1-7 aralığında olduğu, değer artıkça politik ve sivil hakların azaldığı göz önüne alındığında, özellikle gelir düzeyinde iyileşme sağlayamayan toplumlarda kötüleşme eğiliminin olduğu ve böylece despotikleşme sürecinin derinleştiği dikkat çekmektedir.

Tablo-6: SSCB Ülkelerinde Politik ve Sivil Haklar

Ülkeler /yıllar	1990		1995		2000		2005		2010		2016	
	PR	CL	PR	CL	PR	CL	PR	CL	PR	CL	PR	CL
Azerbaycan	5 ^a	5 ^a	6	6	6	5	6	5	6	5	7	6
Beyaz Rusya	4 ^a	4 ^a	5	5	6	6	7	6	7	6	7	6
Ermenistan	5 ^a	5 ^a	4	4	4	4	5	4	6	4	5	4
Estonya	2 ^a	3 ^a	2	2	1	2	1	1	1	1	1	1
Gürcistan	6 ^a	5 ^a	4	5	4	4	3	3	4	3	3	3
Kazakistan	5 ^a	4 ^a	6	5	6	5	6	5	6	5	7	5
Kırgızistan	5 ^a	4 ^a	4	4	6	5	5	4	5	5	5	5
Letonya	2 ^a	3 ^a	2	2	1	2	1	1	2	2	1	2
Litvanya	2 ^a	3 ^a	1	2	1	2	1	1	1	1	1	1

Moldova	5 ^a	4 ^a	4	4	2	4	3	4	3	3	3	3
Özbekistan	6 ^a	5 ^a	7	7	7	6	7	7	7	7	7	7
Rusya	3 ^a	3 ^a	3	4	5	5	6	5	6	5	7	6
Tacikistan	5 ^a	5 ^a	7	7	6	6	6	5	6	5	7	6
Türkmenistan	6 ^a	5 ^a	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Ukrayna	3 ^a	3 ^a	3	4	4	4	3	2	3	3	3	3

Kaynak: Freedom House

Tablo 7’de ise SSCB’den kopan 15 ülkenin demokrasi endeksi değerleri 2006-2016 yılları aralığında verilmiştir. Tablo 6’daki sonuçlarla paralellik arz eden bu endeks Economist Intelligence Unit’in tarafından oluşturulmakta, 0-10 aralığında bir ölçeği esas almaktadır. Demokrasi endeksinde Otoriter Rejimler (Authoritarian Regime) 0-4, Melez Rejimler (Hybrid Regime) 4-6, Defolu (Flawed Democracy) Demokrasi 6-8 ve Tam Demokrasi (Full Democracy) 8-10 aralığında puan verilerek sınıflandırılır. Dolayısıyla tabloya bakıldığında Türk Cumhuriyetlerinin otoriterleşen bir yapıdan kurutulamadığı gerçeği ön plana çıkmaktadır.

Tablo.7: SSCB Ülkelerinde Demokrasi Endeksi

Ülkeler	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Azerbaycan	3.31	3.19	3.15	3.15	3.15	3.06	2.83	2.71	2.65
Beyaz Rusya	3.34	3.34	3.34	3.16	3.04	3.04	3.69	3.62	3.54
Ermenistan	4.15	4.09	4.09	4.09	4.09	4.02	4.13	4.00	3.88
Estonya	7.74	7.68	7.68	7.61	7.61	7.61	7.74	7.85	7.85
Gürcistan	4.90	4.62	4.59	4.74	5.53	5.95	5.82	5.88	5.93
Kazakistan	3.62	3.45	3.30	3.24	2.95	3.06	3.17	3.06	3.06
Kırgızistan	4.08	4.05	4.31	4.34	4.69	4.69	5.24	5.33	4.93
Letonya	7.37	7.23	7.05	7.05	7.05	7.05	7.48	7.37	7.31
Litvanya	7.43	7.36	7.24	7.24	7.24	7.54	7.54	7.54	7.47
Moldova	6.50	6.50	6.33	6.32	6.32	6.32	6.32	6.35	6.01
Özbekistan	1.85	1.74	1.74	1.74	1.72	1.72	2.45	1.95	1.95
Rusya	5.02	4.48	4.26	3.92	3.74	3.59	3.39	3.31	3.24
Tacikistan	2.45	2.45	2.51	2.51	2.51	2.51	2.37	1.95	1.89
Türkmenistan	1.83	1.72	1.72	1.72	1.72	1.72	1.83	1.83	1.83
Ukrayna	6.94	6.94	6.30	5.94	5.91	5.84	5.42	5.70	5.70

Kaynak: Economist Intelligence Unit, <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>

Hem ekonomik anlamda hem de siyasal anlamda sınıf atlayan ekonomilerde demokrasi endeksi daha yüksek (Estonya, Letonya, Litvanya) iken, Türk Cumhuriyetlerinde (Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan ve Kazakistan) demokrasi endeksinin ise otoriterleşen rejim grubunda sınıflandırıldığı ve endeks değerinin düşük olduğu görülmektedir. Aynı zamanda söz konusu ülkelerin doğal kaynak zengini olduğu gözden

kaçmamalıdır. Söz konusu ülkelerin gelir düzeyindeki yükselişlere karşılık, giderek totaliterleşen bir yapının varlığı dikkat çekmiştir. Doğal kaynak zengini ülkelerde hükümetlerin genellikle iki farklı politika eğilimine sahip olduğu söylenebilir. Birincisi bu hükümetlerin doğal kaynaklardan sağladığı gelirleri savunma harcamalarına kanalize ederek bu yolla iktidarda kalmayı amaçlamalarıdır. İkincisi hükümetlerin doğal kaynaklardan elde edilen gelirleri düşük vergilendirerek ve rejimi koruyucu harcamalar aracılığıyla otoriter rejimleri sürdürmeyi çalışmalarıdır (Akça vd.,2015:303). Dolayısıyla doğal kaynak zenginliği ülkelerin demokrasi ve bireysel özgürlüklerinin gelişmesini engelleyici bir faktör olarak görülebilir.

IV. Sonuç

Sosyalist düşüncedeki kamu-kollektif mülkiyet ağırlıklı bir dünya düzeni arayışına paralel olarak sistemin mülkiyet yapısı başlangıçta büyümede yüksek skorların elde edilmesine vesile olurken, sistemin son dönemlerinde bu yapının ataleti besleyerek oldukça düşük büyüme skorlarının ortaya çıkmasına ve nihayetinde sistemin çökmesine yol açtığı söylenebilir.

Sovyet sisteminin çağın gerisinde kalmasına ve çöküşüne paralel olarak bünyesinden çok sayıda ve değişik niteliklere sahip ülkeler ortaya çıkmıştır. Sovyetlerin çökmesiyle ortaya çıkan ülkeler geçiş ekonomileri olarak adlandırılmıştır. Bu 15 geçiş ekonomisi arasında bir kısmı geçiş resesyonunu kısa zamanda atlatarak gelişmişlik mertebesine yükselirken ve hatta gelişmişler kulübü olarak nitelendirilen AB'ye üye dahi olmuşken, bir kısmının da üçüncü dünya ülkeleri konumuna doğru gittiği gözlenmiştir. Bu durum Sovyetlerin sosyalist yapı gereği sağlaması gereken başta gelir dağılımı olmak üzere sosyo-ekonomik yapıdaki eşitlikçiliğin/adaletin tesis edilemediğinin göstergesi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla eşitlik ve adaleti savunan sosyalist sistemin kuruluşunda, ilerleyişinde ve çöküşünde hiçbir zaman eşitlik ve adalet olmadığına bu çalışmada bir kısım sosyo-ekonomik göstergelerle temas edilmiştir. Uygulanan siyasi ve ekonomik politikalar sonucunda Slav kökenli Cumhuriyetlerde sanayinin kurulumu ve gelişimi sağlanarak, Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin ise tarım ve hammadde alanı olarak kullanılıp kaynakların diğer Cumhuriyetlere aktarılması suretiyle eşitsiz bir miras bırakılmıştır. Özellikle Batıya yakın olanların Doğuda bulunanlara göre geçiş sürecine avantajlı başladıkları ve bu avantajı da derinleştirerek gelişmişlik düzeylerinde sıçrama şeklinde yansımalarında bulduklarını söylemek mümkündür. Bu iki uç grubun yanı sıra bir üçüncü grup olan doğal kaynak zengini ülkelerde gelir düzeyindeki yükselişlere karşılık, giderek totaliterleşen bir yapının varlığı dikkat çekmiştir.

Kaynaklar

Akyol. Taha (2018). "Rusya ile Dostluk". Hürriyet Gazetesi. 04.04.2018.

- Akça Emrah Eray, Bal, Harun, Demiral Mehmet (2015) “ Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar Ülkelerinden Ampirik Bulgular” Ege Akademik Bakış, Cilt:15, Sayı:3, ss.301-312
- Aleksiyeviç, Svetlana, **İkinci El Zaman: Kızıl İnsanın Sonu**, (Çev. Sabri Gürses), Kafka Yayınları, İstanbul, 2016.
- Emsen. Ö. Selçuk. Ersungur Ş. Mustafa. Özdemir Dilek. Ekonomik Sistemler ve Geçiş Ekonomileri. Orta Asya ve Kafkasya Ekonomilerine Bir Bakış. Siyasal Kitapevi. Ankara. 2011.
- Emsen, Ö. Selçuk, Ziya Ç. Yurttaçıkılmaz and Cunus Ganiev (2012), КЫРГЫЗСТАН НА ПУТИ К ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ (Devlet Özelleştirmesinde Kırgızistan Örneği: Dünya ve Türkiye Açısından Yabancı Sermaye Çekebilirlik ve Dış Rekabet Gücü), *Reforma*, 2 (54), pp: 16-25.
- Gürbüz. M. Karabulut. M. (2009) “SSCB’nin Dağılmasıyla Bağımsızlığına Kavuşan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi”. Bilig Yaz. sayı 50: 31-50
- Kolodko. G.V.. Fiscal Policy and Capital Formation in Transition Economies. International Monetary Fun. 2001
- Maddison Project Database (MPD) 2018
- Mukherje. Soumyatanu (2012). “Revisiting the Debate over Import-substituting Versus Export-led Industrialization”. Trade and Development Review. 5(1): 64-76.
- Özsoy. İ. (2006)“Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”. Bilig Güz sayı 39: 163-194
- Remington F.R: (2015) “Why is interregional inequality in Russia and China not falling?” Communist and Post-Communist Studies 48 pp:1-13. <http://dx.doi.org/10.1016/j.postcomstud.2015.01.005>
- Economist Intelligence Unit
<https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>
- Freedom House, <https://freedomhouse.org/>
- Human Development Report <http://www.hdr.undp.org/>
- WB, <https://www.worldbank.org/>